

Podoby rodiny v ranom stredoveku

Hana Chorvátová

CHORVÁTOVÁ, Hana. Forms of Families in the Early Middle Ages. In *Křesťanstvo v časech sv. Vojtěcha*. Kraków : Wydawnictwo Towarzystwa Słowaków w Polsce, 2009, pp. 140-151.

The author deals in her work with topics connected with family life at the turn of the first and second millennium. The period of the life of Saint Adalbert is the time when a new social organization – the state in the Early Middle Ages – starts to be established; which significantly contributed to the switch to patrimonial households. Christianity changed the conceptual world of people living in that period and significantly affected the concept of marriage and family.

KEYWORDS: Early Middle Ages. Family. Anthropology. Christianity. St. Adalbert.

Rodina je jednou z primárných inštitúcií ľudskej spoločnosti, jej stabilizujúcim prvkom. Neprekvapuje preto, že najstaršie známe náboženské texty ako indická zbierka Rigvéda, Starý zákon alebo i Nový zákon venujú výraznú pozornosť práve pravidlám rodinného života. Najstaršie etické a morálno-normatívne spisy poukazujú na skutočnosť, že ako náhle prestávajú ľudia plniť rodinné, či príbuzenské záväzky, spoločnosť stráca svoju silu.¹ Ľudia sa rodia a umierajú, rodiny vznikajú a zanikajú, ale príbuzenské línie ľudí a rody prežívajú. Predstavujú tak v neustálom prúde života určitú kontinuitu a zachovávajú tak pamäť spoločnosti. Dôsledky príbuzenstva v čase a priestore vedú ku spojenectvu a spoločnej identite, ktorá spája blízke i vzdialené geografické oblasti, alebo sú dôležitým prvkom pre spojenectvo dokonca medzi celými regiónmi. Okrem toho utvárajú puto medzi generáciami, spájajú každého muža alebo ženu s ich predchodcami a zabraňujú často tragickým krviprelievaniam. V minulosti príbuzenstvo tvorilo samostatnú štruktúru celých spoločností.² Uvedené poznatky sociológov a kultúrnych antropológov sú jasným argumentom, že výskum rodiny a príbuzenstva v minulosti je potrebný, má zmysel a môže prispieť k pochopeniu niektorých historických udalostí.³

¹ MOŽNÝ, Ivan. *Rodina a společnost*. Praha : Slon, 2006, s. 15.

² MURPHY, Robert F. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha : Slon, 1998, s. 100.

³ Najnovšie poznatky k okolnostiam vyvraždenia Slavníkovcov naznačujú, že tu išlo o krvnú pomstu Vojtechovej rodine. TŘEŠTÍK, Dušan. Proč byli vyvražďeni Slavníkovci? In *Antiqua Cuthana 2. Slavníkovci v českých dějinách*. Praha : KLP-Koniasch Latin Press, 2007, s. 13-19.

Výskum manželstva a rodiny v období raného stredoveku sa stretáva s mnohými ťažkosťami a úskaliaми vyplývajúcimi predovšetkým z nedostatku prameňov, pretože mnohé druhy písomných prameňov (napr. matriky), s ktorými pracujú historici pri štúdiu rodiny v mladších obdobiach, jednoducho ešte neexistovali. Zároveň sú takmer všetky dochované pramene cirkevného pôvodu. Zákonníky, na ktorých bol výskum rodiny doteraz predovšetkým založený, sú ovplyvnené rímskym, byzantským i kanonickým právom. Zdrojmi informácií o pôvodných manželských a rodinných zvyklostiach sú penitenciále, prípadne cestopisy arabských alebo židovských kupcov, ktorí neboli zviazaní s novou vierou a jej konceptom vnímania sveta a dokázali poznávať i realitu každodenného života, a preto sa im podarilo zaznamenať a zachovať aj niekoľko informácií o podobe rodinného života.

V minulosti bol výskum rodiny v ranom stredoveku založený predovšetkým na podklade prameňov právnej povahy. Východiskovým bodom inštitucionálneho výskumu rodiny bolo porovnávanie manželského a rodinného práva. Tieto právne normy slúžili zároveň ako zdroj pre analýzu foriem manželstva a rodiny. V podstate sa skúmali väčšinou formy sobáša, právne pomery medzi manželmi a rodičmi a deťmi a taktiež právne postavenie žien a detí. Takto orientovaný výskum sa zaoberal najmä normatívnymi pravidlami, bez toho aby sa do úvahy brala i možná diskrepancia medzi právnymi normami a sociálnymi normami na jednej strane a skutočnými sociálnymi vzťahmi a správaním na druhej strane.⁴ Ranostredoveké právne pamiatky však naďalej patria aj v súčasnosti k najdôležitejším zdrojom poznania noriem pre manželské a rodinné spolunažívanie.

Skúsenosti historikov presvedčivo preukázali, že pre hlbšie porozumenie fungovania rodiny je nevyhnutné využiť aj poznatky kultúrnych antropológov získané nielen k rodine a príbuzenstvu ale i k inštitútu manželstva.⁵ Rozsiahle výskumy kultúrnych antropológov k inštitútu rodiny a manželstva v rôznych spoločenských príniesli niekoľko dôležitých poznatkov, ktoré sú platné pre celú ľudskú spoločnosť. Manželstvo existuje vo všetkých spoločnostiach. Znamená to, že v každej spoločnosti existuje spoločensky uznávaný typ vzťahu medzi mužom a ženou, ktorý je verejne schválený a uznaný. Antropológovia nazývajú tento vzťah manželstvom; jednotlivé podoby manželského života sú kultúrne nesmierne rozmanité. Všeobecne rozšírené rysy manželstva je možné zhrnúť do nasledovných bodov: a) manželstvo v prvom rade umožňuje obom partnerom

⁴ MOŽNÝ, ref 1, s. 31.

⁵ HORSKÁ, Pavla et al. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha : Panorama, 1990, s. 56; GOODY, Jack. *Proměny rodiny v evropské historii*. Prel. Petra Diestlerová. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 12.

právo činiť si sexuálne nároky jeden na druhého, navyše je toto sexuálne právo spravídla výhradné, človek môže mať pohlavný styk so svojim manželom/manželkou ale s nikým iným. Samozrejme, takmer v každej spoločnosti dochádza k cudzoložstvu, ale napriek tomu je uprednostňovaná vernosť, b) očakáva sa, že manželom sa narodia deti, ktoré sú pokračovaním života. Tým, že sa deti narodia v manželstve, získavajú spoločenskú totožnosť – legitimitu, manželstvo vytvára priestor pre výchovu detí, c) manželstvo a rodina sú dôležitou ekonomickou jednotkou. Pre každý manželský zväzok je charakteristická výmena vecí a služieb medzi partnermi. Väčšina aktov ekonomickej výmeny prebieha v manželstve v každodennom živote. V industriálnych krajinách táto delba práce nie je až taká výrazná, d) vo väčšine spoločností existuje predstava o trvalosti manželstva.⁶

Podobne ako manželstvo aj rodinný život je možné charakterizovať niekoľkými spoločnými rysmi: a) antropológovia v histórii ľudstva a ani v súčasnosti nepoznajú žiadnu spoločnosť, v ktorej by nebola nukleárna rodina – t. j. rodičia a deti dôležitá, b) aj v spoločenstvách, kde z právneho hľadiska nie je rodina monogamná, v praxi taká často býva a základná jednotka produkcie a reprodukcie je vždy relatívne malá, c) aj v spoločenstvách, kde existujú unilineárne rodové línie, ako v starovekom Ríme, sa berú do úvahy pokrvné zväzky cez oboch rodičov, vrátane toho, od ktorého sa príbuzenstvo neodvodzuje. Znamená to, že aj v patrilineárnych spoločnostiach je brat matky vždy dôležitou postavou. Najnovšie úvahy antropológov pripúšťajú, že ide predsa len o pozostatok staršieho, matrilineárneho usporiadania,⁷ d) v žiadnej spoločnosti nie je puto medzi matkou a dieťaťom úplne bez významu, ako z hľadiska citového, tak právneho, aj keď v niektorých ideologických kontextoch im bola prisudzovaná menšia váha. Zároveň antropológovia zdôrazňujú univerzálnosť niekoľkých znakov rodinného života, ako je náklonnosť, sexuálna príťažlivosť, materská láska a trúchlenie za partnerom a deťmi, ktoré mnohí európski historici považujú za európsky výnález. Rovnako aj starostlivosť o potomstvo v rámci párového vzťahu je takmer univerzálna.⁸

⁶ MURPHY, ref. 2, s. 73-75.

⁷ Za informáciu ďakujem doc. Martinovi Kanovskému, PhD. Na základe dlhodobého používania rozdielnej terminológie pre manželových a manželkiných príbuzných v starej češtine do konca 14. storočia uvažuje aj český historik P. Charvát o spoločnosti starých Čechov ako o „materské spoločnosti“ (CHARVÁT, Petr. František Ženíšek, Oldřich a Božena aneb o zdánlivém mnohoženství starých Čechů a Moravanů. In *Sex a tabu v české kulturně 19. století*. Praha : Academia 1999, s. 71).

⁸ GOODY, ref. 5, s. 12, 14, 24. V európskej historiografii sa po objavení knihy Philippe Arièsa, *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*. Paris : Librairie Plon, 1960, sa formovala téza, že deti boli v minulosti prehladané a zanedbávané, dokonca čím hlbšie do minulosti ideme, tým bolo ich postavenie horšie a vykreslované v najčernejších farbách a až rozšírovaním kresťanstva

Vplyv kresťanstva na rodinu

Obdobie raného stredoveku a najmä doba sv. Vojtecha je obdobím mnohých spoločenských zmien, ktoré vyplývajú z prijatia novej viery – kresťanstva. Kresťanstvo zásadným spôsobom menilo konceptuálny svet vtedajších ľudí⁹ a výrazne zasiahlo aj oblasť manželstva a rodiny. Mnohí historici považujú kresťanstvo za veľmi významný faktor formovania európskej rodiny.¹⁰ Oproti židovskej a rímskej tradícii, kde bolo manželstvo a splodenie potomstva morálnou povinnosťou, kresťanstvo vyzdvihuje zrieknutie sa rodinného života a život v celibáte, zasvätený Bohu.¹¹ Okrem toho cirkev zavádzala nové normy pre manželstvo, ktoré sa značne odlišovali od dovtedajších zvyklostí známych z biblickej praxe, rímskeho práva i zvyklostí Germánov a Slovanov. Dôraz kládla na nerozlučiteľnosť manželstva. Pri sobáši vyžadovala slobodný súhlas oboch partnerov – muža aj ženy.¹² Dobrovoľný súhlas bol základnou podmienkou pre uznanie sobáša cirkvou. Veľkou mierou zasiahlo kresťanstvo i do príbuzenských vzťahov, a to nielen pokrvných, ale i zošvagrených príbuzných. Cirkev veľmi dôrazne zakazovala sobáše vdovy s bratom zosnulého manžela (*levirát*) alebo sobáše so sestrou zosnulej manželky (*sororát*), ktoré boli známe z biblickej praxe.¹³ Okrem toho zaviedla i nový druh príbuzenstva – kmotrovstvo, ktoré sa však neobjavovalo v počiatkoch kresťanstva.¹⁴ Formovalo sa od 3. storočia ako záruka za nových prijímaných dospelých, ktorí prijatím krstu chceli vstúpiť do kresťanského spoločenstva. Neskôr od 6. storočia sa začali krstiť i malé deti, aby

---

sa postavenie detí začalo zlepšovať (zhrnutie najnovšej literatúry LOHRKE, Brigitte. *Kinder in der Merowingerzeit. Gräber von Mädchen und Jungen in der Alemanni*. In *Freiburger Beiträge zur Archäologie und Geschichte des Ersten Jahrtausends*. Band 9. Rahden/Westf. : Leidorf, 2004, s. 14-25; LENDEROVÁ, Milena - RÝDL, Karel. *Radostné detství?* Praha : Paseka, 2006, s. 8-9. Neskôr sa síce objavilo niekoľko prác upozorňujúcich na pozitívnych vzťah k deťom v stredoveku (KLAUS, Arnold. *Kind und Gesellschaft in Mittelalter und Renaissance. Beiträge und Texte zur Geschichte der Kindheit*. Paderborn : Schöningh, 1980; SHAHAR, Shulamith. *Kindheit im Mittelalter*. Reinbeck bei Hamburg : Rowohlt Taschenbuch, 1993), ale predstava o negatívnom vzťahu k deťom stále pretrváva (u nás naposledy: HANULIAK, Milan. *Detští jedinci vo veľkomoravskom prostredí na základe pohrebiskových prameňov z územia Slovenska*. In *Slovenská archeológia*, 2006, roč. 54, č. 2, s. 280).

⁹ TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1997, s. 297-311.

¹⁰ MITTERAUER, Michael. *Warum Europa? Mittelalterliche Grundlage eines Sonderwegs*. München : C.H. Beck, 2003, s. 152-198; GOODY, ref. 5, s. 39-57.

¹¹ BOLOGNE, Jean-Claude. *Svatby. Dějiny svatebních obřadů na Západě*. Praha : Volvox Globator, 1997, s. 62.

¹² BOLOGNE, ref. 11, s. 28; ENNENOVÁ, Edit. *Ženy ve středověku*. Praha : Argo, 2001, s. 44.

¹³ GOODY, ref. 5, s. 39, 40.

¹⁴ Podrobnejšie ku kmotrovstvu ako spirituálnemu príbuzenstvu: JUSSEN, Bernhard. *Patenschaft und Adoption im frühen Mittelalter. Künstliche Verwandtschaft als soziale Praxis*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1991, 342 s.

sa z nich zmyl dedičný hriech a boli zrodené v novom duchovnom živote. Zároveň s krstom boli prijaté do príbuzenstva i všeobecne do spoločnosti. Krstní rodičia detí boli vopred starostlivo vybraní, pretože preberali záruky vo výchove v kresťanskú vieru.¹⁵ Najskôr sa inštitút kmotrovstva rozvinul vo východnej časti kresťanstva, už za cisára Justiniana I. (527 – 565) boli vydané zákazy sobášov medzi duchovnými príbuznými. V západnom kresťanstve sa duchovné príbuzenstvo presadilo až v 8. storočí.¹⁶ Duchovné príbuzenstvo sa pomerne skoro stalo rovnocenným s pokrvným príbuzenstvom a dokonca sa manželstvo medzi duchovne spriaznenými považovalo za oveľa ťažšie previnenie než sobáš medzi pokrvne príbuznými.¹⁷ Kmotrovstvo sa postupne stalo rozhodujúcim prvkom formovania spoločnosti.

I keď sa cirkev snažila riešiť otázky manželstva, pomerne dlhú dobu si hľadala cestu k požehňavaniu sobášov. Spočiatku niektorí cirkevní predstavitelia nechceli byť ani len prítomní na sobáši, pretože kresťanským ideálom bol život v panictve. Manželstvo chápali len ako východisko z núdze, keďže nedokážeme zachovávať cudnosť. Sobáš bol výlučne svetský obrad a cirkev začala do neho zasahovať až oveľa neskôr.¹⁸ Cirkevný sobáš sa presadzoval postupne a súviselo to so zaradením manželstva medzi sviatosti vedľa krstu alebo eucharistie. Tento proces prebehol v priebehu 11.-13. storočia.¹⁹

Rodina ako základná organizačno-ekonomická jednotka a rodinný život

Manželstvo začína sobášom, ktorý má v archaických spoločnostiach veľký spoločensko-hospodársky význam a v podstate nie je zanedbateľný dodnes. Sobáš je obradom s komplexom mnohých odlučovacích a prijímacích rituálov, pretože pre jedného z partnerov dochádzalo k výraznej zmene – zmenila sa mu rodina, kmeň a bydlisko. So sobášom vzniká zároveň celý rad príbuzenských sietí medzi členmi pôvodných rodín ženícha a nevesty. Pri štúdiu svadobných rituálov sa bádatelia sústreďovali predovšetkým na časť obradov spojených s profylaktickými, očistnými a oplodňujúcimi rituálmi. A. van Genneup upozorňuje

¹⁵ ANGENENDT, Arnold. *Geschichte der Religiosität im Mittelalter*. Darmstadt : Primus, 2000, s. 473.

¹⁶ GESTRICH, Andreas - KRAUSE, Jens-Uwe - MITTERAUER, Michael. *Geschichte der Familie*. Stuttgart : Alfred Kröner Verlag, 2003, s. 187-188.

¹⁷ HAVLÍKOVÁ, Lubomíra. K právnému postavení slovanské ženy v 9. století : K otázce sňatku a uzavření manželství v případech pokrevního, adoptivního a tzv. duchovního příbuzenství v bulharském a velkomoravském prostředí. In *Slavia*, 2008, roč. 77, č. 1-3, s. 251-263, 253 (Česká slavistika. Příspěvky k 14. mezinárodnímu sjezdu slavistů. Ochrid 10. – 16. 9. 2008).

¹⁸ BOLOGNE, ref. 11, s. 56.

¹⁹ BOLOGNE, ref. 11, s. 103-110; ZBÍRAL, David. *Největší hereze. Dualismus, učenecká vyprávění o katarství a budování křesťanské Evropy*. Praha : Argo, 2007, s. 91-98.

na skutočnosť, že sobáš a neskôr manželstvo mal výrazný ekonomický význam a úkony ekonomického rázu sa prepletajú s vlastnými sobášnymi rituálmi. Takmer všetky spoločenstvá majú pri sobáši záujem na vyjednávaní a na ekonomickom vyrovnaní. Keďže má rodina, prípadne dedina, či kmeň stratiť pracovnú silu, má nárok na jej náhradu. A. van Gennepe sa domnieva, že v tom práve tkvie rozdávanie potravín, šiat, šperkov, ktorými sa „vykupuje“ predovšetkým voľný priechod a dobré prijatie v novom bydlisku.²⁰ V tejto súvislosti upozorňuje na mylné interpretovanie „sobáša únosom“ ako jeden zo spôsobov uzavretia manželstva, ktoré vzišli z nepochopenia celej jednej kategórie svadobných rituálov. Domnieva sa, že je to forma, ktorá je individuálna, sporadická a neobvyklá. Ženy získané únosom, napríklad pri lúpežných vpádoch, zostávajú otrokyňami alebo konkubínami a nikdy nezískali rovnaké postavenie ako ženy, ktoré boli prijímané svadobnými obradmi.²¹ Prijímacie rituály svadobného obradu sú nesmierne dôležité a nevyhnutné, pretože nimi sú žena, alebo muž prijímaní do novej rodiny a spoločenstva a preto sa v mnohých detailoch podobajú adopcii.²² V našej historiografii sa zatiaľ nespochybnil únos nevesty ako jeden zo spôsobov uzatvorenia sobáša.²³ Bádania sa opierajú o početné zmienky o trestoch za únos dievčiny v zákonníkoch, najmä v Nomokánone²⁴ i v neskorších právnych knihách. Nie je vylúčené, že uvedené právne články reflektujú ojedinelé prípady únosov dievčat alebo žien, prípadne neboli vždy správne pochopené zo strany cirkevných predstaviteľov. Svadobné obrady u Slovanov zaznamenané etnografmi obsahujú taktiež celý komplex prijímacích rituálov, ktorými bola nevesta prijímaná, či uvádzaná do ženíchovej rodiny. L. Niederle uvádza ako jeden z najrozšírenejších prijímacích rituálov – obchádzanie nevesty okolo krbu alebo stola. Nevesta zo ženíchom alebo družbom obchádza stôl trikrát. Na stole sú horiace sviečky

²⁰ VAN GENNEPE, Arnold. *Přechodové rituály. Systematické studium rituálu*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1996, s. 110-113.

²¹ VAN GENNEPE, ref. 20, s. 116-117. Z prostredia Slovanov sú známe i tzv. fingované únosy, na ktorých sa dohodnú rodičia budúcich manželov. Jedným z dôvodov fingovaného únosu bola snaha vyhnúť sa svadobnej hostine (BOTÍK, Ján - SLAVKOVSKÝ, Peter. *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska II*. Bratislava : Veda, 1995, heslo *Únos nevesty*).

²² VAN GENNEPE, ref. 20, s. 131.

²³ NIEDERLE, Lubor. *Slovanské starožitnosti. Život starých Slovanů I, 1*. Praha : Nakladem Bursíka & Kohouta, 1911, s. 70-72; HAVLÍKOVÁ, Lubomíra. *Středověké slovanské právo a žena (Žena v právním systému velkomoravské společnosti)*. In *Byzantinoslovaca I*, Bratislava 2006, s. 175-205.

²⁴ *Nomokanon*. In *Magna Moraviae fontes historici IV. Leges – Textus iuridici – Supplementa*. Ed. Lubomír Havlík et al. Brno : Universita J. E. Purkyně v Brně, Filosofická fakulta, 1971, s. 259. V ostatných veľkomoravských zákonníkoch *Súdny zákonník pre ľud a Ustanovenia svätých otcov* sa tresty za únos vôbec nevyškytujú.

a pripravený chlieb alebo svadobný koláč, ktorý nevesta a ženích spolu na záver obradov zjedia. Nevesta sa klania stolu a obetuje darčeky. Nie je vylúčené, že ide o pozostatky starých zvyklostí obetovania domácim ochrancom.²⁵ Niektorí filológovia sa domnievajú, že slovo *nevesta* je odvodené od koreňa slova *vedu*, čo znamená uviesť, v staroruštine *водити жену, водимья* – manželka,²⁶ časť bádateľov uvažuje skôr o odvodení zo slova *vedieť*, ku ktorému sa pridal zápor *ne-*, ako žena, ktorá bola „neznáma“,²⁷ čo však vôbec nemožno chápať ako ženu získanú únosom.

Bude nás zaujímať, ako vyzerala včasnostredoveká rodina. Pozostávala z manželského páru, prípadne muža a viacerých žien a ich detí, či jej členmi boli i starí rodičia, či ďalšie osoby nezviazané príbuzenstvom, ale iným sociálnym vzťahom. Stredoveký latinský termín *familia* bol prevzatý s presným a vymedzeným obsahom z neskoroantickéj *familia*, ktoré malo viacero významov a menili sa v priebehu vývoja. Najskôr pojem *familia* označovalo sídlo, či majetok, neskôr ľudí, ktorí na ňom bývali a pracovali a tiež i iné uzavreté skupiny. So slovom *familia* v rímskom práve úzko súviseli pojmy ako – *patria potestas, tutela und mancipium* –, ktoré sa objavujú neskôr i pri stredovekom slove *familia*. Tieto významy sa stali východiskom i pre stredoveké chápanie pojmu *familia*.²⁸ V písomných prameňoch sa termín *familia* objavuje pre označenie bežnej rodiny: *Ale zraněné město ve válce občanské podlehlo, bídným vyhnanstvím rodiny roztrhány, statky všechny padly do rukou nepřátel*.²⁹ V uhorských písomných prameňoch sa termínom *familia* označovali rodiny, ktoré patrili cirkvi, najčastejšie kláštoru.³⁰ Pomenovanie *familia* sa v stredovekých písomnostiach objavuje i v súvislosti s kláštornými spoločenstvami, ktoré sa sami seba označovali za rodinu: *My jsme jeho syny, které – ač tělesně zrozené různými rodiči – nepřestáva duchovně spojovat svatými*

²⁵ NIEDERLE, ref. 23, s. 78, pozn. č. 1. Niektorí bádatelia pripúšťajú možnosť, že uvedený rituál má svoje počiatky už v neolitickom období (SOKOL, Jan. *Člověk a náboženství. Proměny vztahu člověka k posvátnému*. Praha : Portál, 2004, s. 64). Slovenskí etnografi zaznamenali podobné zvyklosti – chodenie okolo stola, dotyk s pecou - na území Slovenska (BOTÍK - SLAVKOVSKÝ, ref. 21, heslo *Svadba*).

²⁶ NIEDERLE, ref. 23, s. 74, pozn. č. 6.

²⁷ NIEDERLE, ref. 23, s. 73, pozn. č. 6; ŠAUR, Vladimír. *Etymologie slovanských příbuzenských termínů*. Praha : Akademie, 1975, s. 60-61.

²⁸ BOSL, Karl. *Die Gesellschaft in der Geschichte des Mittelalters*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1966, s. 90.

²⁹ *Nascitur purpureus flos*. In *Fontes rerum Bohemicarum I*. Praha 1873, s. 290: *Cessit civilibus bellis saucia civitas, miserabili exilio, sunt familie disperse, bona cuncta iacent in manu inimicorum*.

³⁰ KUČERA, Matúš. *Slovensko po páde Veľkej Moravy. Štúdie o hospodárskom a sociálnom vývine v 9.-13. storočí*. Bratislava : Veda, 1974, s. 297.

*sliby v jednu rodinu.*³¹ Práve usporiadanie kláštorného spoločenstva spájajúceho pod autoritou otca sa stalo pre niektorých bádateľov vzorom pre usporiadanie svetskej rodiny, ktorá je prostredníctvom hlavy rodiny otca – včlenená do rodiny širšej, do domu ich spoločného pána a jej prostredníctvom zase do domu kráľa alebo kniežata. Tento obraz podporuje zmienka u Ibrahíma ibn Jákúba, ktorý opísal starostlivosť poľského kráľa Meška I. (935 – 992) o jeho družníkov a ich rodiny: *Meško svojich mužov oblieka a zadovážuje im všetko, čo potrebujú. Keď sa niektorému z nich narodí dieťa, prikáže mu okamžite vyplácať výživné bez ohľadu na to, či ide o dieťa mužského alebo ženského pohlavia. Keď dieťa dospeje a je mužského pohlavia, oženie ho a vyplatí za neho otcovi nevesty snubný dar. Ak ide o dievča, vydá ho a vyplatí snubný dar jej otcovi.*³²

Pod pojmom *familia* sa v písomných prameňoch začalo chápať i celé spoločenstvo ľudí, ktorí žili a pracovali v dome väčšinou pod ochranou otca rodiny.³³ Z prameňov ďalej vyplýva, že muž – otec reprezentoval rodinu navonok a zaručoval jej ochranu a obživu. Jeho rodina bola na ňom závislá a jeho zlyhanie priamo pocítovala: *Ak sa niekto dopustí trestného činu, zabaví sa mu časť majetku. Ak nemá majetok, predajú sa jeho synovia, dcéry a ženy ako náhrada za jeho trestný čin. Ak nemá rodinu ani deti, predajú ho do otroctva.*³⁴ Rodina tvorila základnú daňovú jednotku a dane vyplácal za rodinu muž: *Vládca od nich vyberá každý rok dávky (dane). Ak má niekto dcéru, vezme si z jej šiat raz do roka rúcho, ak má niekto syna, aj z jeho šiat si zoberie rúcho. Ak niekto nemá ani dcéru ani syna, vezme si rúcho zo šiat jeho manželky alebo súložnice.*³⁵ Zistenia kultúrnych antropológov, že manželstvo alebo rodina má značný ekonomický význam, potvrdzuje aj drobná zmienka v adhortácii pripisovanej biskupovi Vojtechovi. Z textu vyplýva, že mnohí kňazi vstupovali do manželstva z dôvodu, aby sa vyhli úplnej chudobe a mali zabezpečenú obživu a odev.³⁶

Z anonymity bezmenných rodín pochádzajúcich najmä z roľníckeho, remeselníckeho prípadne kupeckého prostredia vystupujú v písomných prame-

³¹ *Homilia o sv. Alexovi.* In NOVÝ, Rostislav - SLÁMA, Jiří - ZACHOVÁ, Jana. *Slavníkovci ve středověkém písemnictví.* Praha : Vyšehrad, 1987, s. 106-111.

³² PAULINÝ, Ján. *Arabské správy o Slovanoch (9. – 12. storočie).* Bratislava : Veda, 1999, s. 117; edícia: Relácia Ibrahíma ibn Jákúba. In *Magnae Moraviae fontes historici III.* Ed. Lubomír Havlík et al. Brno : Universita J. E. Purkyně v Brně, Filosofická fakulta, 1969.

³³ BOSL, ref. 28, s. 94-95; DUBÝ, Georges. *Umění a společnost ve středověku.* Prel. Růžena Ostrá. Praha; Litomyšl : Paseka, 2002, s. 27.

³⁴ PAULINÝ, ref. 32, Abū Hämíd al-Garnāti (Rozprávania o niektorých zázračných veciach v Magrībe), s. 162.

³⁵ PAULINÝ, ref. 32, Ibn Rusta (Kniha vzácných drahocenností), s. 99.

³⁶ ZACHOVÁ, Jana - TŘEŠTÍK, Dušan. Adhortace *De ammonicione ad presbiteros* a biskup Vojtěch. In *Český časopis historický*, 2001, roč. 99, s. 291.

ňoch výraznejšie rodiny šľachtické, pre ktoré sa v stredovekej latinčine používali výrazy ako *stirps, genus, genealogia, gens*, alebo sa označovali menom svojho zakladateľa.³⁷ Údaje k šľachtickým rodinám nám poskytujú možnosť sledovať širšie príbuzenské väzby, sobášnu politiku a ďalšie zmeny, ktoré v príbuzenstve nastali. Najnovšia analýza európskeho príbuzenského systému preukázala, že v priebehu stredoveku došlo k paralelizácii príbuzenstva.³⁸ Vytratilo sa zdôrazňovanie otcovskej línie a príbuzenstvo matky nadobúda rovnakú váhu. Zároveň došlo i k paralelizácii pokrvných a zošvagrených príbuzných.³⁹ Bádatelia vychádzajú zo zmeny v terminológii pre označovanie príbuzenstva, v ktorej sa vytratila rôznorodosť termínov pre otcových a matkiných príbuzných. K zmene v terminológii príbuzenstva v starej češtine došlo začiatkom 15. storočia, niektoré termíny pretrvali i do ďalších storočí.⁴⁰

Mnohé rodiny v sledovanom období tvorilo súžitie jedného muža s viacerými ženami. Túto formu manželského života dokumentujú viaceré pramene. Najlepšie daný jav dokumentuje moravský *Zákon sudnyj ludem*, ktorý hovorí: *Kto má dve manželky, nech vyženie tú, ktorú si vzal neskoršie, aj s deťmi. Potom nech ho zbičujú a kajá sa sedem rokov.*⁴¹ Táto formulácia jednoznačne predpokladá súčasné súžitie jedného muža s viacerými ženami a nie dva za sebou nasledujúce vzťahy, ako o tom uvažujú niektorí bádatelia.⁴² Mnohoženstvo bolo podľa Canapariovej vojtešskej legendy zrejme aj jeden z dôvodov odchodu sv. Vojtecha z Čiech.⁴³ Z ustanovení v zákonníkoch vyplýva aj, že mnohoženstvo nebolo výlučne výsadou panovníka, ale existovalo vo viacerých spoločenských vrstvách. Existenciu manželských zväzkov jedného muža s viacerými ženami dokladajú i cestopisy arabských cestovateľov ako Ibn Rusta a Ibrahíma ibn Jákúba.⁴⁴ Z písomných prameňov vyplýva aj skutočnosť, že na území strednej Európy, presnejšie v na území Uhorska, žili trvalo i moslimskí obyvatelia, ktorí sa samozrejme riadili v oblasti

³⁷ BOSL, ref. 28, s. 91.

³⁸ GESTRICH - KRAUSE - MITTERAUER, ref. 16, s. 166-181.

³⁹ GESTRICH - KRAUSE - MITTERAUER, ref. 16, s. 182-200.

⁴⁰ NĚMEC, Igor (ed.). *Slova a dějiny*. Praha : Academia, 1980, s. 76-89. Na Slovensku dodnes existujú oblasti, v ktorých sa prísne rozlišujú názvy pre otcových a matkiných príbuzných (BOTÍKOVÁ, Marta - ŠVECOVÁ, Soňa - JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. *Tradičie slovenskej rodiny*. Bratislava : Veda, 1997, s. 33).

⁴¹ Preklad: MARSINA, Richard. *Slovensko očami cudzincov. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 1999, s. 198; edícia: *Magnae Moraviae fontes historici IV*, ref. 24, s. 147-198.

⁴² CHARVÁT, Petr. František Ženíšek, Oldřich a Božena aneb o zdánlivém mnohoženství starých Čechů a Moravanů. In *Sex a tabu v české kultuře 19. století*. Praha : Academia, 1999, s. 68-71.

⁴³ *Canapariova vojtešská legenda*. In NOVÝ - SLÁMA - ZACHOVÁ, ref. 31, s. 122-145, 130.

⁴⁴ PAULINY, ref. 32, s. 99, 119.

manželstva a rodiny ich zákonmi a rozširovali tak rôznorodosť foriem rodiny: *Zanechal som v Uhorsku svojho staršieho syna Hāmida. Mal vtedy práve tridsať rokov a bol ženatý s dvoma moslimskými ženami, ktoré mu porodili synov.*⁴⁵

Viacero poznatkov historikov i antropológov naznačuje, že formu rodiny – jej zloženie – výraznou mierou podmieňovalo jej sociálno-ekonomické prostredie. Zo stručného prehľadu foriem manželstva a rodiny vo včasnom stredoveku je zrejmé, že rovnako ako v súčasnosti poznáme rôzne typy rodín, tak aj v minulosti – už v ranom stredoveku i vrcholnom stredoveku – existovali rodiny, ktoré sa od seba navzájom svojim charakterom značne odlišovali. Odlišnosti rodín vyplývali zo sociálno-ekonomických rozdielností prostredia, v ktorých sa formovali (nobilita, roľnícke prostredie), ale i z etnického, či náboženského pôvodu (moslimské rodiny). Zároveň môžeme konštatovať, že obraz rodiny vo včasnom stredoveku, ako sme ho mohli spoznať prostredníctvom niekoľkých zmienok z písomných prameňov, korešponduje so zisteniami antropológov k forme rodinného usporiadania v súvislosti so štátom ako sociálnej organizácie, ktorá stojí nad rodinnými sieťami. Antropológovia jednoznačne preukázali, že so vznikom štátu sa výrazne mení i podoba rodiny. S formovaním štátu prestávajú byť rodové štruktúry totožné s celou nadindividuálnou sociálnou organizáciou. Kmeňové a rodové systémy upadajú a sú nahradzované patrimoniami domácnosťami, ktoré reprezentujú navonok najmä muži, ktorí ochraňujú celú a zodpovedajú za domácnosť, do ktorej môže patriť i služobníctvo a ostatní členovia domu.⁴⁶ Obdobie života sv. Vojtecha je práve obdobím, kedy sa začína výraznejšie etablovať nová sociálna organizácia – ranostredoveký štát, ktorý výraznou mierou prispel k zmenám v rodinnom živote do podoby patrimoniami domácností.

Die Familieformen im Frühmittelalter

Diese Studie widmet sich den Formen der Familie im Mittelalter, wobei sie die bisherigen Kenntnisse der Anthropologen und Historikern nutzt. Mit der Etablierung und Vertiefung der neuen Rolle des Staates, als neues soziales Netz welches über den Familien steht, formt sich die Familie in einen patrimonialen Haushalt.

Die Familie ist der primäre Anteil der menschlichen Gesellschaft, sie stabi-

⁴⁵ PAULINY, ref. 32, Abū Hāmīd al-Garnāṭī (Rozprávania o niektorých zázračných veciach v Magrībe), s. 165.

⁴⁶ MOŽNÝ, ref. 1, s. 17.

lisiert diese. Neue Erkenntnisse von Historikern und Forschungen über Familie und Verwandtschaft in der Vergangenheit sind nötig, haben ihren Sinn und können helfen manche historische Ereignisse besser zu verstehen.

Die Erfahrungen der Historiker zeigten deutlich, dass für ein tiefes Verständnis der Familie ist es notwendig, die Erkenntnisse der Sozialanthropologen, die ihre Forschungen zum Institut der Familie und Ehe durchgeführt haben, zu benutzen. Ihre Forschungen in den unterschiedlichen Gesellschaften zeigten mehrere Gemeinsamkeiten, die für die ganze Gemeinschaft zum Nutzen sind.

Die Zeit des frühen Mittelalters und vor allem die Zeit des Heiligen Adalberts zeichnet sich durch mehrere gesellschaftliche Veränderungen aus, die mit der Annahme des neuen Glaubens – des Christentums, zu tun haben. Das Christentum änderte die konzeptuelle Welt der damaligen Menschen, wobei die Familie und die Ehe nicht außerhalb diesen Veränderungen stehen konnte. Manche Historiker verstehen das Christentum als einen sehr wichtiger Faktor bei der Konstruktion der europäischen Familie. In der jüdischen und römischen Tradition war die Ehe und die Kindererziehung eine moralische Pflicht. Im Christentum hingegen steht das Zölibat und Verneinung des familiären Lebens deutlich im Vordergrund. Außerdem bevorzugt die Kirche neue Normen für die Ehe, die sich sehr stark von den bisher bekannten Normen aus der römischen und jüdischen Tradition oder den Bräuchen der Germanen und Slawen unterscheiden. Die Untrennbarkeit des Ehepaares wurde betont. Bei der Trauung mussten beide Eheleute freiwillig zugesagt haben. Mehrere Erkenntnisse der Historiker und Anthropologen zeigen, dass die Form der Familie, ihre Struktur, durch die sozial-ökonomische Umgebung bedingt war. Dank dem kurzen Überblick über die Formen der Familie zeigt sich, dass wir auch im frühen Mittelalter, so wie jetzt, mehrere Formen der Familie anerkennen müssen. Auch diese Familien unterschieden sich von einander. Die Unterschiede werden durch ihre sozial-ökonomische Umgebung, in der sie sich geformt haben (Nobilität, bäuerliche Gesellschaft), oder durch Ethnik oder Religion (muslimische Familien) beeinflusst. Ebenso kann man konstatieren, dass das Bild der Familie im frühen Mittelalter den Erkenntnissen der Anthropologen über die Familie im Zusammenhang mit dem Staat, der als neue soziale Gesellschaft über den familiären Netzen steht, entspricht. Die Anthropologen bewiesen, dass sich mit der Begründung des Staates auch die Form und Struktur der Familie ändert. Die Stammesstruktur beendet ihre Tätigkeit als überindividuelle soziale Organisation. Stamm- und Geschlechtsstrukturen kommen herab und werden durch den patrimonialen Haushalt, der nach aussen durch den Mann repräsentiert wird, ersetzt. In diesen Haushalt können auch Sklaven, Knechte und andere Mitglieder der Familie ge-

hören. Sie sind durch den Mann geschützt und er ist für sie alle verantwortlich. Die Zeit des Lebens des Heiligen Adalberts ist eben jene Zeit, als sich die neue soziale Organisation – der frühmittelalterliche Staat, der zu den Veränderungen des familiären Lebens in die Form von patrimonialen Haushalt deutlich beigetragen hat – etabliert.

Mgr. Hana Chorvátová

Centrum medievistických studií Akademie věd ČR a Univerzity Karlovy, Praha

chorvatova@gmail.com

Kresťanstvo v časoch sv. Vojtecha

Vydalo

Wydawnictwo Towarzystwa Słowaków w Polsce
v spolupráci s Centrom pre štúdium kresťanstva
v edícii Studia Christiana, vol. 5

© Rastislav Kožiak - Jaroslav Nemeš (eds.)

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja
na základe zmluvy č. APVV-0016-07

Vychádza za podpory vedeckého grantu VEGA č. 1/0628/08: Svätý Vojtech.
Hagiografické legendy o svätom Vojtechovi

© Wydawnictwo Towarzystwa Słowaków w Polsce
31-150 Kraków, ul. św. Filipa 7
e-mail: zg@tsp.org.pl
<http://www.tsp.org.pl>

1. vydanie, 152 strán

2009 Kraków
ISBN 978-83-7490-255-7